

Recentní pohled na teoretické koncepce právní odpovědnosti*

Pavel Pražák**

1. Úvod

S ohledem na rekodifikaci soukromého práva v České republice je nutné více než kdykoliv dříve oživit diskusi o základních pojmech, se kterými právo pracuje. Debata o teoretických koncepcích právní odpovědnosti v soukromém právu se v české právní vědě vedla od poloviny minulého století, poslední velká práce o nich však vznikla ještě v 80. letech. Domnívám se, že s ohledem na deklarovanou koncepční diskontinuitu v novém občanském zákoníku¹, je třeba věnovat jednotlivým koncepcím větší pozornost, než s jakou se lze

u odborné veřejnosti setkat.² S právní odpovědností svázaná hrozba sankcí a s ní spojené preventivní působení na adresáty norem na jedné straně a vznik povinnosti nést následky porušení povinnosti na straně druhé je jednou ze základních vlastností práva. Odpovědnost je tedy pojmovou součástí práva a koneckonců i jakéhokoliv jiného normativního systému. Z funkčního hlediska si tak právo bez odpovědnosti nelze představit. Přesto však diskuse o tomto institutu na teoretické úrovni víceméně ustala bez zcela jasného výsledku a její obnovení v souvislosti s návrhem nového občanskoprávního kodexu je nedostatečné.³ Cílem tohoto článku je tedy debatu o koncepcích právní odpovědnosti připomenout a navrhnout směr, kterým by mohla pokračovat.

* Tento článek byl zpracován v rámci projektu specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy v Praze s názvem: „Institut právní odpovědnosti a jeho recentní proměny“, který je registrován pod č.: SVV 264 402.

** Mgr. Pavel Pražák, doktorand na Katedře teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, asistent soudce.

¹ Viz důvodovou zprávu k návrhu nového občanského zákoníku (pasáž k § 24): Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR 2011, VI. volební období. Sněmovní tisk 362/0 VI.n.z. – občanský zákoník. s. 600. Dostupný z www: <<http://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=6&t=362>>.

² Stav odborné diskuse kritizuje ve svém článku primárně zaměřeném na právní odpovědnost v obchodních vztazích i J. Bejček – BEJČEK, Josef. Nad interpretačními úskalími odpovědnosti za škodu v obchodních vztazích. Právní rozhledy. 2000, č. 9, s. 371.

³ Za zmínku stojí především články věnované tomuto tématu v Bulletinu advokacie 2011, č. 3, s. 14–56.

2. Dosavadní diskuse o právní odpovědnosti v české právní vědě

Jeden ze základních koncepčních rozporů spočívá v odlišných odpovědích na otázku po přesné definici předpokladů vzniku právní odpovědnosti. Jde zjednodušeně řečeno o přesné určení, zdali se odpovídá již za dodržení primární právní povinnosti (např. ze zákona či ze smlouvy) nebo až za porušení této primární právní povinnosti. Podle tohoto základního dělítky pak rozlišujeme dva hlavní přístupy – koncepci aktivní odpovědnosti a koncepci sankční. Tím se však výčet koncepcí právní odpovědnosti neuzavírá. Jednak existuje v rámci těchto dvou přístupů (resp. spíše jen toho sankčního) mnoho variant a jednak se objevily i koncepce, které právní odpovědnost definují zcela jinak.

2.1 Koncepce aktivní odpovědnosti Viktora Knappa a její kritika

Jako první se tímto tématem v československé právní vědě zabýval **Viktor Knapp**, který v roce 1956 svou studií „Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu“⁴ de facto otevřel debatu o pojmu právní odpovědnosti. Ačkoliv to explicitně ve své práci neuvádí, vychází Knapp ze smyslu pojmu odpovědnosti v obecném jazyce, což bylo následně i jedním z důvodů pozdější – a dle mého názoru přehnané – kritiky jeho teorie. Ve svých úvahách totiž začíná základní tezí, že se odpovídá nikoliv za nesplnění povinnosti, ale za její splnění. Tvrdí tedy, že kdo je povinen, odpovídá za to, že svou povinnost splní a nikoliv ex post za to, že ji nesplnil. To je úvaha postavená na jazykovém výkladu slova odpovědnost v obecné češtině. Knapp dovozuje, že latentně vzniká právní odpovědnost již spolu s povinností. S jejím porušením se následně aktivizuje. Subjekt tedy není odpovědný z toho důvodu, že byl stížen právní sankcí, ale naopak je postižen sankcí právě proto, že je odpovědný. Viktor Knapp tvrdí, že individualizovaná odpovědnost vzniká již spolu s primární povinností a prochází dvěma fázemi. V první fázi působí preventivně vedle primární povinnosti a neprojevuje se. Druhá fáze pak nastává porušením primární povinnosti. Tehdy se odpovědnost aktivizuje. Problém obtížné uchopitelnosti odpovědnosti před porušením primární povinnosti řeší Knapp jejím označením za latentní. Obecně tedy vymezuje odpovědnost jako hrozbu sankcí. Odpovědnost podle tohoto nazírání působí na subjekty tak, že je nutí splnit primární povinnost, aniž by se tato jakkoliv měnila či nastupovala povinnost jiná.

Jak jsem již naznačil, Knappovo pojetí nenašlo mnoho zastánců a bylo kritizováno z několika důvodů.

⁴ KNAPP, Viktor. Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu. Stát a právo. 1956, I. s. 66–85.

První a stěžejní důvod spatřuje **Marta Knappová**⁵, jež svou práci napsala asi deset let po něm, ve skutečnosti, že v případě přijetí této teorie by bylo nutné u deliktů (mimosmluvní) odpovědnosti připustit, že „každý by se dostával s každým do právního vztahu, jehož obsahem by bylo právo a povinnost nepůsobit škodu.“⁶ Tato povinnost ale vzniká každému subjektu nabytím deliktů způsobnosti a není tedy podle Knappové možné individualizovat ani jeden ze subjektů takového vztahu.

Na tuto kritiku později reaguje **Josef Macur** pomocí dynamického pojetí působení právních norem, když říká: „Toto pojetí (Knappové) předpokládá, že objektivní právo nemůže působit na společenskou realitu jinak tím, že na jeho základě vznikají právní vztahy, jejichž obsahem je subjektivní právo jako určitá míra možnosti jednání a subjektivní povinnost jako určitá míra nevyhnutelnosti jednání. Jde však o pojetí statické, které nepřihlíží ke skutečnosti, že působení právních norem je nutně dynamické povahy.“⁷ Macur pak rozlišuje více kvalitativních úrovní působení právní normy, v jejichž rámci dochází k rozvíjení subjektivních práv a povinností, resp. k rozvíjení právních vazeb. Pro právní vazby slabší a volnější je charakteristická abstraktní možnost jednání na jedné a abstraktní nevyhnutelnost jednání na druhé straně. V silnějších a užších právních vazbách jde pak již o konkretizaci subjektivních práv a dochází tedy ke vzniku právních vztahů. Z toho pak Macur vyvozuje závěr, že sankce právní normy nepůsobí na subjekt jen v rámci právních vztahů, ale i v rámci vazeb volnějších, tedy před porušením jeho povinnosti právě formou hrozby. Macur své závěry shrnuje tak, že „intenzita působení právní normy v rámci právních vazeb není vždy stejná, ale závisí od stupně rozvíjení těchto vazeb. Jinak si uvědomuje povinnost zaplatit kupní cenu ten, kdo teprve zvažuje uzavření kupní smlouvy, a jinak ten, kdo již smlouvu uzavřel. (...) Jestliže však subjekt poruší mimo závazkovou povinnost, pak se před jejím porušením nutně musel dostat do situace, kdy se intenzita působení sankční normy podstatně zvýšila.“⁸ Z toho pak Macur dovozuje, že připuštění latentní existence odpovědnosti ve fázi před porušením právní povinnosti není nutné omezovat jen na smluvní vztahy. Slovy Macura, „odpovědnost totiž v případě porušení povinnosti nenastupuje náhle a zcela nečekaně. Nutně jí předchází určité působení sankční normy.“⁹

⁵ KNAPPOVÁ Marta. Povinnost a odpovědnost v občanském právu. Praha: Academia, 1968. 274 s.

⁶ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit. s. 173.

⁷ MACUR, Josef. Odpovědnost a zavinění v občanském právu. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1980. 200 s.

⁸ MACUR, Josef. op. cit., s. 74.

⁹ MACUR, Josef. op. cit., s. 74. Tuto teorii lze demonstrovat na příkladu nočního řidiče. V době, kdy před svým domem usedá za volant, působí na něj hrozba sankcí pro případ, že by svou jízdou způsobil škodu, velmi abstraktně a slabě. Jakmile ale před sebou uvidí na silnici neosvětleného cyklistu, zpo-

Stejným způsobem lze pomocí dynamického pojetí působení objektivního práva reagovat i na druhou námitku proti Knappově koncepci. Podle té bychom v případě aktivní koncepce odpovědnosti museli nutně doplnit obsah právního vztahu, který tvoří subjektivní práva a povinnosti, o nový prvek – o odpovědnost ve své skryté podobě. Ta se aktivizuje v momentě porušení právní povinnosti. Podle Marty Knappové je třeba se s otázkou odpovědnosti jakožto součásti právního vztahu vypořádat „*buď tak, že zrevidujeme celou dosavadní koncepci právního poměru, anebo tím, že soudíme, že odpovědnost je prvkem právnímu poměru cizím, který vzniká nikoliv spolu s povinností, nýbrž porušením povinnosti a dává vznik novému právnímu vztahu – odpovědnostnímu.*“¹⁰ Podle Macura není nutná revize obsahu právního vztahu, ale revize „*tradičního, nepřipustně zjednodušujícího a statického pojetí působení objektivního práva na lidské chování.*“¹¹

Doplnění obsahu primárního právního vztahu o další prvek, tedy o odpovědnost však není zdaleka tak exotické, jak by se mohlo na první pohled zdát. Příkladem může být pojetí právního vztahu v německém civilním právu, kde vedle povinnosti splnit dluh (Schuld) existuje ještě odpovědnost za toto splnění („Haftung“). Teoretici občanského práva Dieter Medicus a Stephan Lorenz ve své učebnici doslova píší: „*Skutečnost, že dlužník musí dostát svému závazku, je označována jako „odpovědnost“: Dluh je tedy dnes zpravidla spojen s odpovědností; odpovědnost je možné nazvat stínem dluhu.*“¹² Jako příklad dluhu, za který dlužník neodpovídá, je možné uvést typicky naturální obligace.

Třetí námitka proti Knappově koncepci zdůrazňuje státní donucení jakožto prvek odpovědnosti. Marta Knappová doslova píše: „*Dlužníkovi hrozí netoliko hmotněprávní sankce, nýbrž také a především státní donucení ke splnění. Z toho plyne jednak to, že moment hrozby není diferentia specifica pro odpovědnost, a dále to, že je dán i tam, kde o odpovědnost nejde.*“¹³ Jak však oponuje i Macur, je nutné zdůraznit, že důsledky porušení právní povinnosti mohou nastávat paralelně v několika právních odvětvích. Není tedy nijak v rozpo-

malí a přizpůsobí svou jízdu tak, aby se mu co nejbezpečněji vyhnul. Tehdy slovy Macura vzniká mezi naším řidičem a konkrétním cyklistou právní vazba, jejímž obsahem je povinnost cyklistovi nezpůsobit škodu. Právní odpovědnost je v takové právní vazbě latentně přítomna jako hrozba sankcí pro případ, že by řidič svou povinnost porušil a nešťastného cyklistu z kola srazil.

¹⁰ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit., s. 174.

¹¹ MACUR, Josef. op. cit., s. 74.

¹² „*Daß der Schuldner derart für seine Verbindlichkeit eintreten muß, nennt man „Haftung“: Die Schuld ist heute also regelmäßig mit der Haftung verbunden; man kann die Haftung den „Schatten der Schuld“ nennen.*“ MEDICUS, Dieter; LORENZ, Stephan.: Schuldrecht I: Allgemeiner Teil. 18. Auflage. München: C. H. Beck, 2008. s. 9.

¹³ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit., s. 174.

u s koncepcí aktivní odpovědnosti, když připustíme, že hrozba sankcí se projevuje i jinak než ve formě odpovědnosti.

Konečně čtvrtá výtku proti Knappově koncepci ukazuje na to, že hrozba sankcí směřuje možnost se skutečností. „*Hrozba sankcí vzniká (přínejmenším u smluvní povinnosti) skutečně spolu s povinností, ovšem může být nanejvýš první „latentní“ fází odpovědnosti, která existuje mimo právní vztah. Nejedná se tedy ještě o odpovědnost ve vlastním slova smyslu, neboť nemá žádnou právní relevanci: oprávněný nemůže na povinném z titulu odpovědnosti v této fázi nic požadovat, resp. o nic více nežli z titulu povinnosti. Teze, že odpovědnost vzniká spolu s povinností, směřuje možnost se skutečností.*“¹⁴ I tato námitka je důsledkem názoru, že objektivní právo nemůže působit na subjekty jinak než prostřednictvím právních vztahů. Na obranu Knappa je třeba zdůraznit, že působení právní normy má právní povahu i tehdy, vyvolává-li právní vazby slabší a volnější. Jako příklad Macur uvádí působení norem trestního práva, které jistě není omezeno jen na případy, kdy jsou tyto normy porušovány. „*Jistě nelze říci, že normy nepůsobí, nejsou-li porušovány.*“¹⁵ Význam právních sankcí totiž není možné vidět jen v jejich realizaci, ale naopak v tom, že stimulují povinné subjekty k řádnému plnění svých primárních povinností.

2.2 Sankční pojetí odpovědnosti Marty Knappové

Marta Knappová ve své monografii věnované občanskoprávní povinnosti a odpovědnosti podrobila nejprve podrobné analýze pojem právní povinnosti, všech možných následků jejího porušení a nakonec pojem právní sankce.¹⁶ Na základě této studie dospívá k závěru, že „*za sankci lze v občanském právu považovat případy, kdy v důsledku porušení právní povinnosti nastává (1) změna primární právní povinnosti co do dospělosti, (2) vznik nové (sekundární) právní povinnosti, (3) přechod nebezpečí nahodilé zkázy, ztráty a poškození věci, (4) neplatnost právního úkonu, (5) ztráta práva, resp. skutečnost, že právo, které by jinak vzniklo, nevznikne.*“¹⁷ Od právní sankce ale Knappová odlišuje právní odpovědnost, která je podle ní k sankci ve vztahu inkluze. Vychází z toho, že odpovědnost je vždy povinností vůči jinému subjektu. Ta je přiřazena k povinnosti primární jako následek jejího porušení. Tomuto kritériu z pěti uvedených typů sankcí odpovídá pouze jediný – vznik nové (sekundární) právní povinnosti. Podle autorky je tedy právní odpovědnost pouze podmnožinou sankce, neboť odpovědností je pouze ta sank-

¹⁴ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit. s. 174.

¹⁵ MACUR, Josef. op. cit., s. 75.

¹⁶ KNAPPOVÁ, Marta: op. cit. s. 180–197.

¹⁷ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit. s. 196.

ce, která spočívá ve vzniku nové sankční povinnosti. Dále pak Knappová upřesňuje, že „ze sankce, která spočívá ve vzniku odpovědnosti povinnosti a je tedy sama odpovědností, vzniká vždy též nějaké právo, které je ve vztahu k odpovědnosti povinnosti korelativní. Odpovědnost je tedy netoliko povinností, nýbrž právní vztah. Rozhodující pro pojem odpovědnosti je však v tomto právním vztahu povinnost, takže je možno považovat odpovědnost za odpovědnostní, resp. sankční povinnost.“¹⁸

Marta Knappová se dále zabývá právním důvodem vzniku odpovědnosti. V této souvislosti řeší konkrétně otázku, zda lze pod pojem odpovědnosti, jak jej vymezila, zařadit i odpovědnost za riziko či výsledek (např. povinnost nahradit škodu vzniklou požárem v provozu zvláště nebezpečném), která může vzniknout i bez protiprávního úkonu. V tomto případě dochází autorka k závěru, že se nemůže jednat o sekundární povinnost, neboť ta pojmově vyžaduje existenci nějaké povinnosti primární a následně její porušení. V tomto případě se tedy jedná o zvláštní povinnost primární, tedy o mimoodpovědnostní vztah, který spočívá v primární povinnosti nahradit škodu. Marta Knappová totiž na začátku své monografie odmítá koncepci relativních a absolutních právních vztahů a tvrdí, že povinnost vůči všem ostatním subjektům je nemyslitelná stejně tak jako povinnost vůči sobě samému.

2.3 Sankční pojetí odpovědnosti Josefa Macura

Co do vztahu odpovědnosti a sankce navazuje na práci Marty Knappové **Josef Macur**, jehož pojetí odpovědnosti, které podrobně popsal ve své práci „Odpovědnost a zavinění v občanském právu“, lze také přiřadit do skupiny sankčních koncepcí. Podle Macura platí, že pokud sankce znamená zatížení subjektu, na nějž dopadá, určitými nepříznivými následky, pak tyto nepříznivé následky se musí projevit v právní formě. Touto právní formou je vždy povinnost takové následky snášet, a to povinnost i vůči neurčité množině subjektů. Z této teze autor dovozuje, že všechny případy sankce, které popisuje Marta Knappová, mají formu subjektivní povinnosti, neboť konstatuje, že o právní vztah se jedná i v případě, „dojde-li ke konkretizaci subjektu pouze na jedné straně tohoto vztahu, kdežto druhou stranu tvoří množina nekonkretizovaných subjektů.“¹⁹

Otázku existence subjektivních práv mimo právní vztah řeší Macur opět pomocí výše zmíněné teorie právních vazeb, resp. dynamického pojetí působení právních norem. Zde vychází z toho, že „působení objektivního práva ve společnosti se uskutečňuje prostřednictvím právních vazeb, vyjadřujících vnitřně rozpornou, dialektickou jednotu zájmů účastníků těchto

funkčních vazeb. Jinou otázkou je, zda se mohou tyto právní vazby realizovat na úrovni právních vztahů.“ Jak už jsem uvedl výše, právní vazby pak dělí na silnější a užší na jedné straně, tedy právní vztahy, a na slabší a volnější na straně druhé. Volnější a slabší právní vazby představují abstraktní možnost jednání (právo) či abstraktní nevyhnutelnost jednání (povinnost). Nakonec tedy dochází k závěru, že uplatnění každé sankce spadá v jedno se vznikem právní odpovědnosti. Mezi sankcí a odpovědností však rozlišuje. Sankce je podle Macura „ustanovením objektivního práva a odpovědnost je pak právní povinnost subjektu, který porušil právní povinnost a má snášet nepříznivé následky stanovené sankcí.“²⁰

2.4 Macurova systematika koncepcí právní odpovědnosti

Z doposud publikovaných prací věnujících se problematice institutu právní odpovědnosti je nejobsáhlejší právě ta, již vytvořil Josef Macur. Ten zde shrnul dosavadní diskusi a předložil přehled všech v tehdejší době známých přístupů k institutu právní odpovědnosti a zejména pak jejich klasifikaci. Připouštím, že Macurova práce je do jisté míry zatížena ideologií doby svého vzniku, jeho závěry, týkající se klasifikačních kritérií a kritiky jiných koncepcí, jsou ale z dnešního hlediska inspirativní. Zatímco slovenský právní teoretik Štefan Luby v roce 1958 rozlišuje pouze dvě možné koncepcce právní odpovědnosti, a sice odpovědnost jako hrozbu sankcí na jedné straně a odpovědnost jako následek porušení právního vztahu na straně druhé²¹, Macur rozlišuje již **pět různých koncepcí**. Své předchůdce pak kritizuje za to, že do jedné skupiny zařazují i značně nesourodé teorie. Na jejich obranu je nicméně třeba podotknout, že Macur zavádí ve své klasifikaci i takové kategorie, do kterých řadí pouze zahraniční, zejména pak ruské autory, jejichž pojetí odpovědnosti je nutné chápat v souvislosti se socialistickým vnímáním práva.

Jako základní diferenační kritérium slouží Macurovi tři prvky dle jeho názoru v institutu právní odpovědnosti obsažené: prvek společenského odsouzení, nepříznivých následků a státního donucení. „**Prvek společenského odsouzení** je výrazem toho, že narušení práva společenským subjektem je spojeno s určitou reakcí společnosti na protispoločenské jednání. (...) **Prvek nepříznivých následků** vyjadřuje skutečnost, že reakce nezůstává na úrovni morálního odsouzení subjektu, ale vyvíjí účinnější působení jeho zatížením určitými nepříznivými následky v materiální nebo osobní oblasti. **Konečně prvek státního donucení** znamená použití nebo

²⁰ MACUR, Josef. op. cit., s. 61.

²¹ LUBY, Štefan. Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958. cit. podle MACUR, Josef., op. cit., s. 12.

¹⁸ KNAPPOVÁ, Marta. op. cit. s. 199.

¹⁹ MACUR, Josef. op. cit., s. 61.

možnost použití násilí v rámci organizované a právním řádem regulované činnosti státu.“²² Macur na základě těchto tří prvků přistupuje ke klasifikaci jednotlivých koncepcí právní odpovědnosti. Vymezuje jednotlivé koncepce podle toho, jaký význam připisují jednotlivým prvkům. Podívejme se tedy na jednotlivé skupiny podrobně.

2.4.1 Koncepce komplexní

Do kategorie komplexních koncepcí řadí Macur výlučně koncepce ruských autorů z 50. let 20. st. (O. S. Ioffe, I. S. Samoščenko, S. S. Alexejev a další). Podle těchto koncepcí je pro právní odpovědnost nezbytné, aby obsahovala všechny tři zmíněné prvky. Pokud nějaký z nich není přítomen, nelze již hovořit o právní odpovědnosti.

V první řadě je podle zastánců komplexní koncepce nezbytný **prvek státního donucení**. Právě v něm, resp. v možnosti státního donucení, podle tohoto přístupu spočívá právní sankce za porušení právních norem, která je pro odpovědnost charakteristická. Na první pohled jasný problém tohoto výroku, totiž že sankce právní normy je velmi často plněna dobrovolně, tedy bez státního donucení, řeší autoři tvrzením, že prvek státního donucení může být v právní odpovědnosti obsažen i potencionálně. Není tedy podle nich nutné, aby došlo k samotnému faktickému výkonu. Nezbytná pro právní odpovědnost je ale vždy přítomnost hrozby státního donucení. Někteří autoři podle Macura pak dospívají i k takovým závěrům, že i dobrovolné plnění je myslitelné pouze v případě hrozby státního donucení. V případě jeho absence by subjekt nikdy neplnil. Plní-li totiž subjekt dobrovolně, aplikuje státní donucení de facto sám na sebe. Jako příklad uvádí Macur odnětí věci držiteli v dobré víře. Samotný prvek státního donucení, jehož podrobnější kritice se věnují v rámci kapitoly o mocenských koncepcích, však pro vymezení institutu právní odpovědnosti dle zastánců komplexních koncepcí nestačí. Je tedy nutná přítomnost dalších zpřesňujících prvků.

Podle zastánců tohoto pojetí „protiprávní jednání vždy odporuje normám morálky“²³, z čehož autoři vyvozují nezbytnost přítomnosti **společenského odsouzení** v každém případě aplikace sankce, a tedy i v případě právní odpovědnosti. Pominu-li ne zcela jasnou logickou konstrukci této úvahy – pokud je totiž společenské odsouzení vlastní každé právní sankci, není třeba je uvádět jako zpřesňující prvek, neboť pak nedosáhneme přesnějšího vymezení – problém nastává, jak upozorňuje i Macur, v případech odpovědnosti bez zavinění. Zastánci komplexní koncepce právní odpovědnosti nicméně nacházejí prvek společenského odsouzení i v tomto

případě. Dosahují toho pomocí teorie společenské stimulace, tedy jakýmsi obrácením či zobecněním společenského odsouzení. Doslova pak tvrdí, že příslušné společenské stimulace je v případech objektivní odpovědnosti „naopak dosahováno zvýhodněním (odměnou) subjektu, který uskuteční žádoucí výsledek“.²⁴

Prvek společenského odsouzení se může jevit ještě problematictější, zpochybníme-li jeho výchozí předpoklad, a sice že veškeré protiprávní jednání je zároveň i jednáním amorálním. Vztah práva a morálky představuje tematiku, která zdaleka překračuje rozsah tohoto článku. Ve stručnosti lze však odkázat na klasickou tezi oddělitelnosti, podle které je nutné rozlišovat otázky „jaké právo je“ od otázek „jaké má právo být“. Z této teze lze snadno vyvodit, že morální kvalita nemusí být nutnou podmínkou právní platnosti.

Pochopení **prvku nepříznivých následků**, jak mu rozumí autoři, jež Macur řadí do kategorie zastánců komplexní koncepce, vyžaduje přiblížení jejich chápání rozdílu mezi právní odpovědností a právní sankcí. „Vznik nepříznivých právních následků není obecným znakem sankce, ale je určujícím a nezbytným znakem právní odpovědnosti. (...) Tato odpovědnost vždy znamená určitou újmu v majetkové nebo osobní sféře narušitele práva.“²⁵ Jako příklad sankce bez nepříznivých právních následků lze podle Macura uvést vynucení reálného plnění, které nepředstavuje újmu v majetkové či osobní sféře narušitele práva. Zmíněná újma spočívá pak ve zbavení práva či v uložení nové povinnosti vedle či namísto původní. Tato povinnost však musí být materiální povahy, nemůže tedy např. představovat povinnost snést státní donucení.

Lze tedy shrnout, že odpovědnost je dle zastánců tohoto pojetí taková právní sankce, která spočívá ve vyvolání nepříznivých následků ve formě zbavení subjektivních práv či uložení doplňujících povinností. Prvek státního donucení a společenského odsouzení je pak spatřován v samotném pojmu sankce.

2.4.2 Koncepce mocenské

Zastánci mocenské koncepce právní odpovědnosti byli vedeni snahou o maximální zevšeobecnění tohoto institutu a hledáním jeho podstaty bez ohledu na právní odvětví. Macur jmenuje v této souvislosti zejména práci S. N. Bratuse, výsledkem jehož výzkumu je závěr, že „právní odpovědnost je splnění povinnosti na základě státního nebo jemu podobného společenského donucení.“²⁶ Donucením se pak rozumí pouze takové, které je skutečně fyzické a finální, nikoliv tedy např. psychické donucení spočívající v hrozbě nepříznivých následků. Zastánci této koncepce tedy za právní odpovědnost

²² MACUR, Josef. op. cit., s. 15.

²³ MACUR, Josef. op. cit., s. 20.

²⁴ MACUR, Josef. op. cit., s. 21.

²⁵ MACUR, Josef. op. cit., s. 21.

²⁶ MACUR, Josef. op. cit., s. 37.

nepovažují např. dobrovolné splnění povinnosti nahradit škodu.

Sám Macur vytýká této koncepci skutečnost, že zcela opomíjí diferenciaci mezi povinnostmi primární a sekundární, neboť „sankční charakter přiznává pouze fyzickému (faktickému) donucení ke splnění právní povinnosti, nepřiznává však tento charakter jiným povinnostem, které rovněž vznikají jako důsledek porušení práva, a konstruuje rozdíly tam, kde ve skutečnosti takové základní diferenciaci není.“²⁷ Právní odpovědnost v tomto pojetí tedy nepředstavuje právní vztah, ale jakýsi atribut povinnosti ve fázi její realizace spočívající v tom, že není plněno dobrovolně.

Macur v této souvislosti nabízí zajímavou paralelu mezi tímto pojetím odpovědnosti a římskoprávní civilně-procesní ochranou hmotných subjektivních práv. „Římské právo chápalo proces jako funkci hmotného práva. To znamená, že proces se jevil jako součást hmotněprávních subjektivních oprávnění. (...) V římském právu bylo dokonce považováno za skutečné hmotné právo v objektivním smyslu jen takové právo, kterému příslušela v systému žalob určitá ‚actio‘.“²⁸ Pak dodává, že v současné době je ovšem civilní právo procesní od práva hmotného odděleno a ochranu subjektivních práv či jejich vynutitelnost tedy nelze chápat jako jejich „atributy“ hmotného práva.

Prvek státního donucení v rámci chápání civilně-právní odpovědnosti je z dnešního pohledu více než problematický. Zastáncům mocenské, a tedy i komplexní koncepce lze vytknout poměrně nepřesvědčivé zdůvodnění přítomnosti státního donucení v případech, kdy je povinnost vzniknuta na základě realizace sankce plněna dobrovolně. Nejmarkantnější je pak situace v případě plnění z titulu naturální obligace. Tedy v momentě, kdy povinný subjekt plní svou povinnost, přestože nehrozí ani hypotetické riziko státního donucení, protože např. došlo k promlčení jeho povinnosti. Základním nedostatkem těchto koncepcí je podle mého názoru snaha nalézt společné znaky právní odpovědnosti napříč soukromým a veřejným právem.

2.4.3 Koncepce sankční

Společným jmenovatelem teorií patřících do této skupiny je právě to, že chápou právní odpovědnost jako následek porušení právní povinnosti a tím ji v podstatě ztotožňují se sankcí. S výjimkou Viktora Knappa lze do této kategorie zařadit v podstatě všechny významné české, resp. československé autory, kteří se zkoumáním právní odpovědnosti zabývali²⁹. Odpovědnost podle za-

stánců této koncepce vzniká tehdy, byla-li porušena nějaká právní povinnost, pokud toto porušení má za následek realizaci sankce.

Podle Štefana Lubyho, který svou práci publikoval dva roky po Viktoru Knappovi je „občanskoprávní odpovědnost a občanskoprávní sankce totéž.“³⁰ Rozdíl mezi odpovědností a jinou závazkovou povinností spatřuje Luby v jejich cíli, resp. funkci. Odpovědnost má na rozdíl od primární povinnosti cíl reparační, satisfakční, případně represivní. Jak ale upozorňuje Macur, Lubyho koncepcí vylučuje možnost konstruovat takové sankce, které nejsou zároveň odpovědností. Příkladem může být zejména neplatnost právního úkonu, kterou Luby také považuje za odpovědnost.

I Jiří Švestka, který své pojetí odpovědnosti publikoval ve své monografii „Odpovědnost za škodu podle občanského zákoníku“, zastává názor, že „nepříznivý následek předvídaný sankční složkou příslušné občanskoprávní normy lze obecně nazvat odpovědností podle hmotného občanského práva (občanskoprávní odpovědností) neboli také sankcí ve smyslu hmotného občanského práva (občanskoprávní sankcí).“³¹ Podstatu odpovědnosti spatřuje Jiří Švestka ve vzniku nové povinnosti jakožto následku porušení povinnosti původní. Tato má pak podle Švestky funkci preventivě-výchovnou, reparační a výjimečně též represivní.

Do kategorie autorů příklánějících se k sankční teorii řadí Josef Macur samozřejmě i Martu Knappovou, jejímuž pojetí právní odpovědnosti jsem se podrobně věnoval výše.

Ze sankční koncepce vycházejí i současní přední právní teoretici. Aleš Gerloch tak definuje právní odpovědnost jako „zvláštní formu právního vztahu, ve kterém dochází na základě porušení právní povinnosti ke vzniku nové právní povinnosti sankční povahy.“³² Dále pak upozorňuje na dvě možnosti, jak je možné na odpovědnost nahlížet. Na jedné straně lze podle něj odpovědností rozumět povinnost strpět následky za porušení povinnosti stanovené právními normami a na straně druhé pak samotné uplatnění nepříznivých právních následků.³³ Jiří Boguszak ve své učebnici teorie práva charakterizuje právní odpovědnost takto: „právní odpovědností se rozumí povinnost strpět následky stanovené právními normami, v rámci odpovědnostního právního poměru. Právní odpovědnost je pak zpravidla spojena se vznikem nové (sekundární) povinnosti, a to v důsled-

čanského zákoníku. Praha: Academia, 1966. 316 s.; Aleš Gerloch – GERLOCH, Aleš. Teorie práva. 2. rozšířené vydání. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2001. 299 s.

³⁰ LUBY, Štefan. Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve, Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1958. s. 43, cit. podle MACUR, Josef. op. cit. s. 51.

³¹ ŠVESTKA, Jiří. Odpovědnost. op. cit. s. 37.

³² GERLOCH, Aleš. op. cit., s. 156 či heslo Právní odpovědnost v Právnickém slovníku, Praha: C. H. Beck, 2003. s. 710.

³³ blíže viz GERLOCH, Aleš. op. cit. s. 156.

²⁷ MACUR, Josef. op. cit., s. 44.

²⁸ MACUR, Josef. op. cit., s. 48.

²⁹ Např. Štefan Luby, op. cit.; Josef Macur, op. cit.; Jiří Boguszak – BOGUSZAK, Jiří; ČAPEK, Jiří; GERLOCH, Aleš. Teorie práva. 2., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2004. 348 s.; Jiří Švestka – ŠVESTKA, Jiří. Odpovědnost za škodu podle ob-

ku zaviněného porušení povinností původních.“³⁴ I další autoři definují právní odpovědnost v souladu sankční koncepcí, přičemž podtrhují odlišení samotné sankce a právní odpovědnosti. V pražské učebnici občanského práva je tak odpovědnost definována jako „*následný (sekundární) nepříznivý následek, který vznikl až porušením původní (primární) právní povinnosti neboli protiprávním úkonem a který je předvídan v sankční složce příslušné normy občanského práva. Tento nepříznivý následek, který postihuje rušitele původní (primární) právní povinnosti, spočívá ve vzniku právní povinnosti, kterou tento rušitel předtím neměl, neboli ve vzniku nové právní povinnosti.*“³⁵

Z uvedeného vyplývá, že zastánci sankční koncepce odpovědnost vážou na sankci právní normy. Samotné přesné vymezení odpovědnosti se však může lišit. První možností je naprosté ztotožnění sankce a odpovědnosti (Luby). Ve druhém a třetím případě definují autoři právní odpovědnost jako realizaci sankce, resp. jako povinnost tuto realizaci strpět (Macur, Švestka, Boguszak, Gerloch). Čtvrtý a nejužší přístup pak omezuje předchozí variantu pouze na takové případy, kdy jde o sankce za porušení povinnosti z právního vztahu a tato sankce spočívá ve vzniku nové právní povinnosti vůči konkrétně určenému subjektu (Knappová).

2.3.4 Koncepce aktivní odpovědnosti

Autoři zařazení do této skupiny považují podle Macura za výlučnou či minimálně nejpodstatnější složku právní odpovědnosti společenské odsouzení. Toto odsouzení představuje především společenský tlak na subjekt. Ten je pak podle těchto teoretiků důležitý i v době před případným porušením právní povinnosti, kdy se uplatňuje v rámci primární povinnosti a působí na subjekt, aby plnil řádně a včas. Toto pojetí právní odpovědnosti tedy zahrnuje dvě složky, prospektivní a retrospektivní. Prospektivní složka působí preventivně (latentně) před případným porušením konkrétní právní povinnosti, retrospektivní složka pak představuje aktivizaci odpovědnosti, tedy zatížení subjektu novými právními povinnostmi.

Jedním z argumentů, proč se lze přiklonit právě k tomuto názorovému proudu, je právě skutečnost, že takto chápaný pojem právní odpovědnosti nejlépe odpovídá nejobecnějšímu smyslu tohoto pojmu v obecné češtině. Velká část koncepcí právní odpovědnosti je totiž právě s ním v rozporu (zejména pak, koncepce mocenské či komplexní). Zaměření výzkumu odpovědnosti na její retrospektivní aspekt je podle zastánců této teorie neodůvodněným omezováním, neboť zastávají

³⁴ BOGUSZAK, Jiří; ČAPEK, Jiří; GERLOCH, Aleš. op. cit., s. 195.

³⁵ KNAPPOVÁ, Marta; ŠVESTKA, Jiří; DVOŘÁK, Jan a kol. Občanské právo hmotné, Svazek II, 4., aktualizované a doplněné vydání. Praha: ASPI, 2005. 612 s.

názor, že i odpovědnost ve vztahu k budoucnosti, tedy v prospektivním významu, má povahu právní regulace.

Macur však koncepci aktivní odpovědnosti kritizuje. Jedním z důvodů je pro něj již zmíněná obtížná uchopitelnost odpovědnosti v její latentní fázi – jakožto složky primárního právního vztahu. Autor se ptá, „*jaký je právní charakter aktivní odpovědnosti. (...) Kdyby skutečně byla obsahem primárního právního vztahu, musela by nabýt právní formu a být tedy určitým druhem povinnosti.*“³⁶ Pokud by tedy podle Macura vystupovala vedle primární povinnosti v rámci právního vztahu ještě nějaká další povinnost ve smyslu aktivní odpovědnosti, musely by být obě tyto povinnosti nejen psychologicky či eticky, ale především právně rozlišitelné.

2.4.5 Koncepce extenzivní

Jako příklad autora patřícího do této nepřiliš jasně definovatelné skupiny uvádí Macur polského právního teoretika W. Warkalla, přičemž dodává, že „*základní východiska, jež přijímají zastánci těchto koncepcí, však vzbuzují určité výhrady.*“³⁷ Do popředí pozornosti této koncepce se dostává kompenzační charakter právní odpovědnosti. Její zastánci si všímají skutečnosti, že povinnost k náhradě škody se postupně začíná vztahovat nejen na subjekty, které škodu nezavinily, ale dokonce na subjekty, které nejsou s poškozeným v žádném právním vztahu. Jako příklad slouží nejlépe institut pojištění škody, kdy povinným subjektem nahradit škodu je pojišťovna. „*Odpovědnost často zatěžuje subjekty, které jako by se profesionálně zabývaly poskytováním náhrady za škodu, kterou způsobily jiné osoby.*“³⁸ Odpovědností lze tedy podle této koncepce rozumět vznik povinnosti k náhradě škody. Právní vztahy vzniklé z odpovědnosti jsou pak vždy mezi poškozeným a osobou povinnou škodu nahradit nehledě na to, kdo ji způsobil. V jejich rámci pak lze vydělit speciálně odpovědnost garanční, pro kterou je charakteristické, „*že jde o škodu způsobenou buď určitou osobou, nebo nějakou událostí a že náhradu poskytuje subjekt, jemuž v žádném smyslu nelze přičítat způsobení škody.*“³⁹ Jak ale upozorňuje Macur, problém těchto koncepcí spočívá v tom, že „*mnohé formy uplatnění ekonomické kompenzace nemají odpovědnostní charakter.*“⁴⁰ Jedná se tedy spíše o jakési způsoby odškodnění než o právní odpovědnost. Další námitku proti takto pojímané odpovědnosti vznášá

³⁶ MACUR, Josef. op. cit., s. 70.

³⁷ MACUR, Josef. op. cit., s. 79.

³⁸ MACUR, Josef. op. cit., s. 79.

³⁹ MACUR, Josef. op. cit., s. 82.

⁴⁰ MACUR, Josef. op. cit., s. 87.

i Jan Hurdík, který upozorňuje na snížení intenzity preventivního působení takto pojaté odpovědnosti.⁴¹

2.5 Diskuse o právní odpovědnosti po roce 1989

V devadesátých letech ustoupila teoretická diskuse o právní odpovědnosti do pozadí a k její obnově došlo až na přelomu století. V pracích z této doby, které rozebírají aspekty právní odpovědnosti v konkrétních právních odvětvích, převládá její sankční pojetí⁴². Za nejvýznamnější přínos k teoretickému pojetí je možné považovat přístup **Jiřího Handlara**, který nabízí východisko z terminologických rozepří pomocí užívání pojmu odpovědnosti jakožto obecného (nikoliv odborného) termínu. Handlar ve svém článku „Právní odpovědnost – netradiční zamyšlení nad tradičním pojmem“⁴³ publikovaném v roce 2004 doslova říká: „V úvahu přichází varianta, že by pojem odpovědnost byl přijímán právní teorií i praxí nikoli jako právní, ale pouze jako obecný pojem, tj. jako pojem, který nemá specifický právní obsah, ale je v právu používán ve svém obecném významu.“⁴⁴ Na podporu tohoto názoru nabízí autor několik argumentů. Tvrdí například, že chápání pojmu odpovědnosti ve všech jeho rovinách nečiní v rámci komunikace (ani komunikace právní) žádné obtíže. Dále pak uvádí, že zavedené instituty jako je např. odpovědnost za škodu či za vady jsou definovány speciálně a není tedy nutné k jejich vymezení používat pojem obecné právní odpovědnosti. Nakonec autor dodává, že „*uvedený přístup o odpovědnosti v právu neznamená v žádném případě bagatelizaci či popření významu odpovědnosti v právu, naopak umožňuje chápat odpovědnost v právu v celé šíři tohoto pojmu a hovořit o ní opravdu ve všech případech, kdy právní subjekt skutečně za něco odpovídá.*“⁴⁵

Handlarovo východisko spočívající zjednodušeně řečeno v rezignaci na snahu o definování něčeho nedefinovatelného lze s trochou nadsázky shrnout ve Wittgensteinův výrok „*O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.*“⁴⁶ Toto řešení je elegantní, avšak příliš jednodu-

ché. Nesouhlasím navíc zcela s jeho tvrzením, že „*právní odpovědnost nebyla vytvořena právní vědou k pojmenování určitého právně relevantního obsahu.*“⁴⁷ Jak jsem vysvětlil v úvodu, je podle mého názoru odpovědnost pojmovou součástí práva a koneckonců i jakéhokoli jiného normativního systému. Je pravda, že právní odpovědnost nebyla vytvořena právní vědou jako teoretický konstrukt, to však v žádném případě neznamená, že by se jí právní věda neměla zabývat. Jak uvádí v komentáři k občanskému zákoníku Jan Hurdík: „*Funkce právní odpovědnosti představuje vlastní smysl a cíl působení tohoto institutu v systému právní regulace společenských vztahů. V tomto pohledu je klíčovým atributem odpovědnosti (...), vypovídajícím o otázce funkce právní regulace jako celku. V tomto smyslu plní odpovědnost funkci blízko vlastnímu smyslu civilně-právní regulace společenských vztahů: dosažení, udržení, resp. obnovení rovnováhy zúčastněných zájmů.*“⁴⁸ Na jiném místě pak dodává: „*Požadavek chovat se v intencích práva odpovědně znamená realizovat systém normativní souslednosti modelových a reálných chování osob v právním smyslu, která je vlastním obsahem i současně smyslem a cílem práva. Odpovědnost takto koncipovaná představuje základní funkci celého právního řádu.*“⁴⁹

To je důvod, proč by právní věda neměla rezignovat na snahu o přesné vymezení pojmu právní odpovědnosti. Skutečnost, že tento pojem je v objektivním právu používán mnohovýznamově, není a nesmí být na překážku. Předmětem zkoumání právní vědy totiž není pouze platné právo (na rozdíl od právní dogmatiky), jedná se o „*nauku zkoumající problémy obecné a společné všem právním odvětvím a právu vůbec a podávající o nich poznatky v podobě obecných právních pojmů a právních principů.*“⁵⁰ V tomto duchu se vyjadřuje i Josef Macur, když říká: „*Domníváme se, že především řešení otázek právní odpovědnosti nelze ponechat pouze právní praxi. Z povahy této problematiky plyne, že právní předpisy nemohou zahrnout podrobnou a vyčerpávající úpravu všech aspektů právní odpovědnosti a mnohé ponechávají řešení právní teorii, popřípadě interpretační a aplikační praxi. Dále pak závažnost a důležitost upravovaných vztahů zde přímo vyžaduje hluboký a principiální teoretický základ. Není proto důvodů k tomu, aby právě v těchto otázkách právní věda dělala neodůvodněné ústupky právní praxi.*“⁵¹

Do diskuse o teoretickém pojetí právní odpovědnosti přispěl také **Josef Bejček**. Ten se ve svém článku nazvaném „*Nad interpretačními úskalími odpovědnosti*

⁴¹ HURDÍK, Jan. Úvodní studie: Pojem a funkce odpovědnosti ve vztahu k právu. In ELIÁŠ, Karel a kol. Občanský zákoník: Velký akademický komentář. Praha: Linde, 2008. s. 772.

⁴² Viz např. ELIÁŠ, Karel. K některým otázkám odpovědnosti reprezentantů kapitálových společností. Právník, 1999, č. 4, s. 298–331 nebo BREJCHA, Aleš. Odpovědnost v soukromém a veřejném právu. Praha: CODEX Bohemia, 2000, 417 s.

⁴³ HANDLAR, Jiří. Právní odpovědnost: Netradiční zamyšlení nad tradičním pojmem. Právník. 2004, č. 11, s. 1041–1065.

⁴⁴ HANDLAR, Jiří. op. cit. s. 1056.

⁴⁵ HANDLAR, Jiří. op. cit. s. 1059.

⁴⁶ „*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.*“ – WITTGENSTEIN, Ludwig. Tractatus logico-philosophicus: Logisch-philosophische Abhandlung. 1. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989. 114 S.

⁴⁷ HANDLAR, Jiří. op. cit. s. 1062.

⁴⁸ HURDÍK, Jan. op. cit. s. 770.

⁴⁹ HURDÍK, Jan. op. cit. s. 767.

⁵⁰ GERLOCH, Aleš. op. cit. s. 21.

⁵¹ MACUR, Josef. op. cit. s. 31.

za škodu v obchodních vztazích⁵² primárně zaměřuje na problematiku duplicitní úpravy odpovědnosti za škodu v Občanském a Obchodním zákoníku. V úvodu svého článku konstatuje současnou neutěšenou situaci na poli teoretického vymezení právní odpovědnosti. „*Podstata právní odpovědnosti byla a je předmětem tak různých a neslučitelných interpretací a definic, že jde o téměř vyprázdňený pojem, nepoužitelný bez důkladného a často až kazuistického objasnění jeho obsahu.*“⁵³ Zejména pak kritizuje, že nepanuje teoretická shoda na tom, zda odpovědnost představuje primární nebo sekundární právní vztah a je-li předpokladem jejího vzniku protiprávnost. Výsledkem je pak podle něj stav, kdy předpokladem použití tohoto pojmu je především dohoda o tom, co všechno pod ním budeme rozumět. Výsledkem rezignace na přesné teoretické vymezení pojmu právní odpovědnosti s sebou tedy nese riziko nedorozumění. Aby k němu nedocházelo, musí každý autor, který tento pojem užije, nejprve vysvětlit, co se v jeho pojetí tímto termínem rozumí. Tento stav vědecké debatě rozhodně nepřispívá.

2.5 Koncepce právní odpovědnosti v návrhu nového občanského zákoníku

Autoři důvodové zprávy k návrhu nového občanského zákoníku (dále jen „NOZ“) tvrdí, že nová kodifikace přináší změnu pojetí právní odpovědnosti: „*Osnova opouští pojetí odpovědnosti jako hrozby sankcí. (...) Osnova se naopak přiklání k pojetí odpovědnosti v duchu tradic antické a křesťanské civilizace, podle nichž člověk odpovídá za své jednání v plném rozsahu, a odpovídá tedy především za to, že se chová řádně, po právu a za splnění povinnosti.*“⁵⁴ Z této formulace je jednoznačně patrná deklarace koncepční diskontinuity. Podíváme-li se ale na toto prohlášení podrobně, zjistíme, že není zcela bezproblémové. Podrobný rozbor koncepce právní odpovědnosti v NOZ jsem provedl ve svém článku z března 2012⁵⁵, proto jen stručně nastíním základní problémy.

Prvním problémem je nešťastná formulace označující koncepci, od které se má NOZ distancovat. Nebyla to totiž koncepce odpovědnosti jako hrozby sankcí, tedy Macurova koncepce aktivní odpovědnosti, která opano-

vala od 70. let minulého století českou právní doktrínu. Druhý a zásadnější problém spočívá ve slabé informační hodnotě textu ohledně koncepce, ke které se NOZ přiklání. Není totiž jednoznačné, co se rozumí pojetím odpovědnosti v duchu tradic antické a křesťanské civilizace. K uspokojivému výsledku pak není možné dojít ani rozbořením jednotlivých relevantních ustanovení zákona. Lze tak uvažovat o čtyřech variantách. Koncepci právní odpovědnosti v NOZ je možné rozumět příklon ke koncepci aktivní odpovědnosti, přijetí německé doktríny „Schuld und Haftung“, ztotožnění odpovědnosti s primární povinností nebo nakonec její definování jako způsobilosti k právním úkonům, resp. deliktů způsobilosti. Můžeme tedy shrnout, že NOZ bohužel neobsahuje takovou koncepci právní odpovědnosti, kterou by bylo možné považovat za nosnou. O to více je to tedy úkolem právní vědy takovou koncepci definovat.

3. Revize systematiky koncepcí právní odpovědnosti

S ohledem na dobu vzniku poslední práce zabývající se koncepcemi právní odpovědnosti je podle mého mínění nezbytné provést revizi jejich třídění. Rád bych tedy podrobil kritice kategorie, které používá Josef Macur, a formuloval nový návrh. Macur odlišuje koncepci podle toho, nakolik která zdůrazňuje jeden ze tří výše zmíněných prvků (společenské odsouzení, nepříznivé následky a státní donucení). Macurova systematika není však v mnoha ohledech bezproblémová.

První námitku spatřuji v označení jednoho z prvků jako **společenské odsouzení**, a to pak zejména s ohledem na Knappovu koncepci aktivní odpovědnosti. V současné době ztrácí s ohledem na stále častější uplatňování tzv. objektivního principu (odpovědnosti za výsledek) zavinění atribut nezastupitelnosti. Přítomnost společenského odsouzení v případě realizace právní odpovědnosti je tedy problematická. Konstrukce snažící se společenské odsouzení spatřovat za každou cenu i v těchto případech pomocí společenské motivace k pozitivnímu jednání nepůsobí příliš přesvědčivě. Nepovažuji navíc za bezrozporné ani Macurovo východisko, že každé porušení právní normy je zároveň porušením normy morálky.⁵⁶ Z těchto důvodů se domnívám, že kritérium hrozby sankcí, které mj. při své kategorizaci použil Štefan Luby, odpovídá skutečnosti lépe.

Druhá má námitka spočívá v pochybné relevanci některých koncepcí jak s dnešním chápáním institutu právní odpovědnosti v doktríně, tak s významem pojmu odpovědnosti v jazyce právních předpisů či v obecné češtině. Z tohoto pohledu lze zejména poukázat na koncepci vyzdvihující prvek **státního donucení**. Ačkoliv

⁵² BEJČEK, Josef. Nad interpretačními úskalími odpovědnosti za škodu v obchodních vztazích, *Právní rozhledy* 9/2000, s. 371.

⁵³ BEJČEK, Josef op. cit. s. 371.

⁵⁴ Důvodová zpráva k návrhu nového občanského zákoníku: Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR 2011, VI. volební období. Sněm. tisk č. 362 VI. n. z. – občanský zákoník, s. 600. Dostupná online: <<http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122>>

⁵⁵ PRAŽÁK, Pavel. Má institut právní odpovědnosti v návrhu nového občanského zákoníku jasnou koncepci? *Právní rozhledy* 3/2012, s. 101–105.

⁵⁶ MACUR, Josef. op. cit. s. 20.

i dnešní doktrína považuje státní donucení za jeden z prvků právní odpovědnosti, rozumí pod ním zejména tzv. donucení nepřímé, tedy právě hrozbu sankcí.⁵⁷ Není možné přehlížet, že ke splnění povinnosti odpovědnostního charakteru dochází ve většině případů (a mělo by docházet) i bez přímého státního donucení. Mocenské koncepce vycházejí, jak jsem naznačil výše, ze snahy konstruovat teorii právní odpovědnosti přehlížejíce hranice mezi soukromým a veřejným právem. Ve výsledku dospívají k neudržitelným závěrům, že odpovědností je každé faktické donucení ke splnění povinnosti a naopak každé dobrovolné splnění sekundární právní povinnosti vyplývající z porušení povinnosti primární odpovědnosti není. Bezproblémové se z tohoto pohledu nejeví ani koncepce extenzivní. U nich je patrný posun od právního k ekonomickému pojetí odpovědnosti a redukce této problematiky na otázku, kdo nese ekonomické následky vzniklé škody. Toto řešení se může zdát na první pohled elegantní, přehlíží však poměrně zásadní rozdíly mezi právním titulem plnění jednotlivých subjektů v případě vzniku škody (např. pojišťovny a škůdce) a mezi sekundární a primární právní povinností.

Třetí námitku je možné vznést proti označení prvku jako **nepříznivé následky**, který není dle mého mínění dostatečně přesný. Je nutné vždy zdůraznit, že se jedná o nepříznivé následky předpokládané sankční právní normou. Někteří autoři, a zejména pak Marta Knappová, navíc tyto následky ještě zpřesňují o další kritérium, totiž vznik sekundární právní povinnosti vůči konkrétně určenému subjektu. Prvek nepříznivých právních následků lze tedy opět ve shodě s Lubym označit jako realizaci sankce.

Poslední námitka pak vyplývá z nového vývoje na poli sblížování právních řádů členských států Evropské unie. Příkladem takového projektu na poli deliktního práva je práce European Group on Tort Law. Výsledky svého zkoumání uveřejnila tato skupina profesorů v roce 2005 v podobě komentovaného znění Principů evropského deliktního práva⁵⁸ (dále jen PETL). PETL jsou postaveny na třech skutkových podstatách, resp. slovy samotného textu důvodech odpovědnosti. Jsou jimi odpovědnost za zavinění, odpovědnost bez zavinění (a bez porušení povinnosti) a odpovědnost za třetí osoby. V případech, kdy jednání potencionálně odpovědného subjektu nedosahuje takové nebezpečnosti, aby se aplikovala odpovědnost bez zavinění, se připouští obrácení důkazního břemene. Zajímavé je, že v textu PETL není explicitně stanovena jako předpoklad vzniku právní odpovědnosti protiprávnost. To je možné zdůvodnit odlišným chápáním tohoto pojmu v různých

právních řádech⁵⁹, zcela to však koresponduje s tím, že za jeden ze tří případů vzniku odpovědnosti je považována povinnost k náhradě škody bez porušení povinnosti. Koncepce principů PETL staví na vzájemné provázanosti odpovědnosti jako následku porušení povinnosti a povinnosti za výsledek a nečiní mezi těmito případy zásadního rozdílu. Ve stručnosti lze říci, že případy vzniku odpovědnosti podle PETL mají pouze jeden společný prvek, a sice reparaci vzniklé škody. Takovou koncepci odpovědnosti lze do Macurovy systematiky zařadit jen velmi těžko, neboť extenzivní kategorie je pro ni zjednodušující.

Dle mého návrhu je možné rozlišovat pět kategorií koncepcí právní odpovědnosti. Ke stejnému počtu dospěl ve své práci i Josef Macur, jednotlivé kategorie i kritéria třídění se ale liší. První možností, jak pojímat právní odpovědnost je ve shodě s Viktorem Knappem či s německou koncepcí odpovědnosti („Haftung“) zdůrazňovat její preventivní význam definovat odpovědnost jako zvláštní prvek právní vazby spočívající v nutnosti v budoucnu odpovídat za své jednání. Koncepce splňující toto kritérium je možné označit za **aktivní**, neboť právní odpovědnost aktivně působí dopředu a stimuluje tak chování subjektů. Druhou možností je naopak zdůraznit význam sankční ztotožňující právní odpovědnost se sekundární právní povinností vyplývající ze sankční normy. Takové koncepce můžeme nazvat **sankčními**. Dle mého mínění se však tyto dva přístupy vzájemně nevylučují. Jakkoliv je možné sankční koncepce považovat za nejpřesvědčivější, představují zejména Knappovy poznatky či přístup německý jejich nutný doplněk. Lze tedy formulovat i kategorii koncepcí komplexních, jež zahrne oba prvky, a sice latentní přítomnost právní odpovědnosti před porušením primární povinnosti ve formě hrozby sankcí a nástup odpovědnostní povinnosti v důsledku porušení povinnosti. **Komplexní** pojetí právní odpovědnosti neupřednostňuje žádný z těchto dvou prvků, ale integruje je do jednoho celku. Čtvrtou kategorií jsou koncepce, které nejsou postaveny ani na prvku hrozby sankcí, ani na její realizaci a vycházejí čistě z **reparační** funkce odpovědnosti. Ostatní koncepce, které vedou kvůli konstrukci dalších definičních prvků či naopak kvůli jejich přílišné redukci k nepřesvědčivým výsledkům, lze shrnout do zbytkové kategorie koncepcí **extenzivních či restriktivních**.

Pokusme se tedy jednotlivé koncepce, které jsem podrobně rozebral výše, zařadit do nových kategorií. Do kategorie aktivní odpovědnosti bezesporu spadá teorie Viktora Knappa. Mezi sankční koncepce lze vedle přístupu Marty Knappové zařadit většinu prací současné české doktríny, neboť tento směr je v současné době bezpochyby převládající. Komplexní kategorie

⁵⁷ Viz např. GERLOCH, Aleš. op. cit. s. 156.

⁵⁸ European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law: Text and Commentary. Wien, New York: Springer, 2005. 282 s.

⁵⁹ Tak např. francouzské právo nerozlišuje mezi protiprávností a zaviněním a obojí označuje jako *faute*. Podrobněji k tomu KOZIOL, Helmut. op. cit. s. 16.

pak představuje nejjednodušší východisko z terminologických rozepří pomocí sjednocení obou předchozích kategorií. Do kategorie reparační by spadaly takové teorie, které neakcentují ani jedno z hraničních kritérií, zcela jasně však staví na prvku náhrady škody. Na této koncepci jsou vystavěny např. Principy evropského deliktního práva PETL. Do poslední zbytkové skupiny je pak možné zahrnout veškeré další koncepce, které nespádají do výše zmíněných.

4. Závěr

Debatu o teoretické koncepci právní odpovědnosti započal u nás Viktor Knapp v polovině minulého století. Vyšel při svých úvahách z jazykového výkladu slova odpovědnost a dovodil, že latentně vzniká právní odpovědnost již spolu s primární povinností a prochází dvěma fázemi. V první, tzv. latentní fázi působí podle něj preventivně vedle primární povinnosti a neprojevuje se. Druhá fáze pak nastává porušením primární povinnosti. Tehdy se odpovědnost aktivizuje. Obecně tedy vymezil odpovědnost jako hrozbu sankcí. Odpovědnost podle Knappa tedy působí na subjekty tak, že je nutí splnit primární povinnost, aniž by se tato jakkoliv změnila či nastupovala povinnost jiná. Vzhledem k tomuto aktivnímu působení právní odpovědnosti je možná Knappovu koncepci nazvat aktivní.

Aktivní koncepci právní odpovědnosti byla vytýkána především obtížná uchopitelnost latentní fáze odpovědnosti. Přestože si lze představit řešení např. pomocí teorie dynamického působení právních norem, jak uvedl Josef Macur, prosadila proti této koncepci teorie sankční. Ta spojuje právní odpovědnost se sankcí právní normy. Samotné přesné vymezení odpovědnosti se však u jednotlivých autorů liší. Lze se setkat naprostým ztotožněním sankce a odpovědnosti definicí právní odpovědnosti jako realizace sankce, resp. jako povinnosti tuto realizaci strpět nebo pak s úzkým vymezením právní odpovědnosti jako takové sankce za porušení povinnosti z právního vztahu, která spočívá ve vzniku nové právní povinnosti vůči konkrétně určenému subjektu.

Při zkoumání právní odpovědnosti však nelze opomenout ani koncepce další. Nejobsáhleji se veškerými pojetími právní odpovědnosti zabýval v 80. letech Josef Macur. Ten předložil podrobnou analýzu tehdy aktuálních názorových proudů a vytvořil klasifikaci koncepcí právní odpovědnosti v pěti kategoriích. Macurovým kritériem byla otázka, zda jednotlivé koncepce staví na každém ze tří prvků: na společenském odsouzení, nepříznivých následcích a státním donucení. Tak rozlišil koncepce komplexní, mocenské, sankční, aktivní odpovědnosti a extenzivní.

Polistopadová právní věda se zabývala především dílčími problémy právní odpovědnosti a teoretická kon-

cepce zůstala bohužel stranou. Za zmínku nicméně stojí příspěvek Jiřího Handlara, který nabádá k rezignaci na snahu o přesné vymezení institutu právní odpovědnosti v obecné rovině a přiklání se k užívání tohoto pojmu pouze jako obecného (neprávního) termínu. Podle něj je postačující, že jsou přesně definovány pojmy jako odpovědnost za škodu či za vady. Tento přístup je dle mého názoru chybný. S Jiřím Handlarem lze souhlasit v tom, že právní odpovědnost nebyla vytvořena právní vědou jako teoretický konstrukt, to však v žádném případě neznamená, že by se jí právní věda neměla zabývat.

Důvodová zpráva k novému občanskému zákoníku obsahuje zcela jasnou deklaraci koncepční změny. O mnoho víc se však z tohoto dokumentu nedozvíme. K ucelené koncepci se nedobereme ani rozбором relevantních ustanovení samotného zákonného textu. Na jedné straně se tedy tomuto institutu přiznává relevance, když se hovoří o „pojetí právní odpovědnosti“, jeho přesnější vymezení už ale chybí. Nezbyvá tedy než přenechat tento úkol právní teorii.

Vzhledem k době svého vzniku je Macurova systematika z dnešního pohledu nedostačující a je třeba ji revidovat. Problematické jsou především tři prvky, které Macur vybral jako kritéria rozlišující jednotlivé koncepce a použitelnost některých skupin koncepcí v současné době. Prvek společenského odsouzení jen obtížně obstojí v případě přijetí teze oddělitelnosti práva a morálky. Ve světle stále více se prosazujícího objektivního principu (odpovědnosti za výsledek) je navíc přítomnost společenského odsouzení v případě realizace právní odpovědnosti více než problematická. Mocenské koncepce stavící na prvku státního donucení dospívají k absurdním výsledkům. V potaz je třeba vzít i nejnovější vývoj na poli kodifikací evropského deliktního práva reprezentovaný např. principy PETL, ve kterých je právní odpovědnost za porušení povinnosti stavěna naroveň odpovědnosti za výsledek. V případě absence porušení povinnosti totiž nespádá taková odpovědnost ani do dnes nejpřijímanější sankční koncepce. Její zahrnutí do skupiny koncepcí extenzivních by bylo nešťastné.

Revidované třídění koncepcí právní odpovědnosti obsahuje rovněž pět skupin. Kromě teorie aktivní odpovědnosti, která zdůrazňuje její preventivní význam, a teorie sankční, ztotožňující právní odpovědnost se sekundární právní povinností vyplývající ze sankční normy, je možné uvažovat o kategorii komplexní, jež zahrne oba prvky, a sice latentní přítomnost právní odpovědnosti před porušením primární povinnosti ve formě hrozby sankcí a nástup odpovědnostní povinnosti v důsledku porušení povinnosti. Čtvrtou možností je definovat právní odpovědnost pomocí její reparační funkce odpovědnosti, což by umožnilo sjednotit teorii odpovědnosti za porušení povinnosti a odpovědnosti za výsledek. Ostatní koncepce lze shrnout do zbytkové kategorie koncepcí extenzivních či restriktivních.

Domnívám se, že rekodifikace soukromého práva je ideální příležitostí k tomu, aby se právní věda pokusila nalézt obecně přijatelnou koncepci právní odpovědnosti. Vyjasnění koncepčních východisek by bezpochyby přispělo k odstranění mnoha nedorozumění v odborné debatě a také k jednoduššímu přístupu k dílčím institutům, jež s právní odpovědností operují. Diskuse o nich se totiž bez obecně přijatelné koncepce obecného institutu právní odpovědnosti termínu stává těžkopádnou a složitou.

Resumé

Článek se zabývá rozбором stávajících teoretických koncepcí institutu právní odpovědnosti z pohledu současného platného práva. Podrobně rozebírá zejména tzv. koncepci aktivní odpovědnosti a koncepci sankční, stranou nezůstávají ani další koncepce jako např. německá doktrína "Schuld und Haftung" či koncepce postavené na principu reparačním. Vzhledem k velkému časovému odstupu od sepsání poslední velké teoretické práce na toto téma a v souvislosti s rekodifikací soukromého práva je dle autora článku nezbytné obnovit seriózní debatu o tomto tématu. Nejasné vymezení institutu právní odpovědnosti s sebou nese totiž komplikace v rámci diskuse o jednotlivých dílčích institutech, jež s právní odpovědností operují. Proto je v článku kriticky revidována systematika koncepcí právní odpovědnosti Josefa Macura. Pozornost je věnována právní

odpovědnosti v novém občanském zákoníku i v *Principech evropského deliktního práva (PETL)*. Článek nabízí novou systematiku jednotlivých koncepcí, která ob-
stojí jak z hlediska rekodifikace českého soukromého práva, tak i z hlediska mezinárodního.

Summary

The article deals with the different conceptual theoretical solutions of legal liability from the recent point of view. It mainly analyses the theory of active responsibility and the punitive theory, but deals with the German concept of "Schuld und Haftung" or the theories based on the compensation too. In the opinion of the author it is necessary to reopen the debate on this topic because of the recodification of the private law of the Czech Republic and because of the long period of time since the last extensive scientific analysis was written. Unclear definition of the institution of the legal liability brings complications in the debate on individual partial institutes that operate with this term. Therefore the article critically reviews the classification of Josef Macur. The paper mentions the concept of legal liability in the new Czech civil code as well as the Principles of European Tort Law (PETL). The goal of the study is to suggest a new classification of the concepts of the legal liability in accordance with the recodification of the Czech civil law and the international context.